

5. Z dopisu A. Posse Brázdové E. Táborskému o návštěvě v Sezimově Ústí 19. 08. 1948. Brázdová, S. 13-16. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://miladahorakova.cz/files/ml/KMH_ML_4_2016.pdf
6. Dr Beneš jediným kandidátem Národní fronty // *Rudé právo*. Praha, 19.06.1946. № 142. S. 1-2.
7. Grygera, Filip. Vítězný únor 1948: Převrat, který na 40 let uvrhl zemi do temnoty. 25.02. 2023. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www-seznamzpravy-cz.translate.google/clanek/magazin-historie-vitezny-unor-1948-226286?noredirect=1&_x_tr_sl=cs&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc
8. *Kaplan, Karel. Poslední rok prezidenta: Edvard Beneš v roce 1948*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993. 174 s/
9. Článek XII. ústavního zákona č. 150/1948 Sb., Ústava Československé republiky. Режим доступу: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1948-150#cl12>
10. Зінько Ю. А., Калитко С. Л., Кравчук О. М., Поп І. І. Нариси історії Чехії. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Вінниця: ТОВ "Нілан - ЛТД", 2017. 467 с.

Дмитро Каліберда, Юрій Зінько

СВЯЩЕНОСЛУЖИТЕЛІ ВІННИЧЧИНИ У ПЕРІОД АНТИЦЕРКОВНОЇ КАМПАНІЇ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА ЗЛАМІ 1950-Х-1960-Х РР.

У статті акцентовано увагу на основних віхах хрущовської антирелігійної кампанії кінця 1950-х – початку 1960-х рр. крізь призму впливу на священнослужителів різних релігійних деномінацій Вінницької області.

Ключові слова: релігійно-церковна політика, антирелігійна кампанія, Вінницька область, священнослужителі.

Dmytro Kaliberda, Yurii Zinko

PRIESTS OF VINNICHCHINA IN THE PERIOD OF THE ANTI-CHURCH CAMPAIGN OF THE SOVIET GOVERNMENT IN THE LATE 1950-1960-X

The article examines the main milestones of Khrushchev's anti-religious campaign of the late 1950s and early 1960s through the lens of influence on clergymen of various religious denominations in the Vinnytsia region.

Key words: religious and church policy, anti-religious campaign, Vinnytsia region, clergy.

Вивчення локальної історії України, її окремих аспектів та компаративний аналіз історичного контексту – важлива наукова проблема, що покликана заповнити лакуни історії України. Окрім того, біографічні дослідження на тлі історичних подій «олюднюють» історію,

надають їй ваги в сьогоденні, що особливо важливо в умовах російсько-української війни. Адже це справді війна екзистенційна. І ми просто зобов'язані протистояти в цій боротьбі за виживання й майбутнє, спираючись на міцний історико-світоглядний фундамент, який неможливий без належного опрацювання й осмислення подій радянського періоду нашої історії.

Для повноцінного всебічного аналізу проблематики нашої статті необхідно звернутися до комплексних історичних досліджень, які охоплюють широкий спектр релігійно-церковних питань, зокрема, державної політики в релігійній сфері в окреслений період. Насамперед це праці Бажана О., Данилюка Ю., Веденєєва Д., Войналовича В., Шліхти Н. [1; 2; 3; 4]. Серед наукових статей, що присвячені вивченню релігійно-церковного життя Вінниччини в різні роки радянського періоду історії, специфіки взаємодії влади та населення й священнослужителів різних деномінацій, перебігу антирелігійної кампанії кінця 1950-х – початку 1960-х рр., історіографії питання, необхідно вказати праці Зінька Ю., Науменко В., Романюка І. [5; 6].

Цілі статті полягають у висвітленні методів та форм радянської антирелігійної кампанії кінця 1950-х – початку 1960-х рр. з опорою на конкретні приклади порушень релігійної свободи, з акцентом на священнослужителів Вінниччини.

За десятиліття радянської влади в Україні державна релігійно-церковна політика визначалася як ідеологічними засадами, так і політичною доцільністю. Зазвичай, релігійно-церковні інституції та власне самі священнослужителі використовувалися владою задля досягнення тих чи інших тактичних цілей. Стратегічно ж була мета на повне подолання релігії та будь-яких виявів релігійності. Наприклад, на кінець 1930-х рр. у Вінницькій, Донецькій, Кіровоградській, Миколаївській, Сумській, Хмельницькій областях не залишилося жодного діючого православного храму. Очевидно, що й релігійна громада, за відсутності храмового приміщення, занепадала. Зачинені храми або так і залишалися під замком, або ж використовувалися під клуби, музеї, бібліотеки, а то й взагалі колгоспні комори та склади. Протягом серпня-листопада 1937 р. було заарештовано 166 єпископів РПЦ (до 60 з них були розстріляні), 9116 священників, 2173 ченці. Протягом Великого терору в УРСР було заарештовано близько 6,5 тисяч священнослужителів. Більшість з них були репресовані та знищені фізично. За роки нацистської окупації кон'юктурно відкривалися храми, які потім були знищені або сплюндровані.

Зокрема, така доля спіткала 1670 церков, 237 костелів, 59 синагог, 258 інших релігійних споруд. У Вінницькій області нацистський режим відкрив 822 церкви. Це був найвищий показник серед усіх областей України. На березень 1944 р. у Вінницькій єпархії діяло 839 громад, 4 жіночі монастирі (до 1955 р. залишився Браїлівський і Барський) [2, с. 7].

Чергова хвиля радянської антирелігійної істерії пов'язана з перебуванням при владі в СРСР Микити Хрущова. Було оголошено про побудову комунізму, де не було місця релігії. На межі 1950-х-1960-х рр. навіть без жодного приводу закривалися храми, молитовні будинки. Також розпочався наступ влади на монастирі. Хвиля прокотилася по всіх областях, але найбільше зачепила Закарпаття, де з 13 монастирів залишили лише 4 [7, с. 71]. Рада Міністрів УРСР 12 липня 1960 р. схвалила пропозиції обласних виконкомів про закриття жіночих монастирів у низці міст та сіл, зокрема, й у м. Бар Вінницької області [3, с. 317].

Вкрай згубним для історико-культурної спадщини стало те, що у культових спорудах радянська влада не бачила ніякої цінності ні історичної, ні культурної, ні архітектурної. Було назавжди втрачено безцінні фрески, розписи, ікони. Форми та методи боротьби радянської влади з релігією як інституцією і як важливою складовою соціокультурного простору, характеризувалися (за Тевіковою О.): монополізацією партійної та політичної влади; наявністю держaparату, що контролював релігійно-церковне життя, розробляв та впроваджував відповідну законодавчу базу; антирелігійною кампанією із широким залученням громадськості; науковим обґрунтуванням шкідливості релігії та атеїстичним вихованням змалечку шляхом ідеології та пропаганди; економічними важелями впливу на релігійно-церковні структури та священнослужителів, скерованими на їх ліквідацію, зокрема, через податковий тиск; знищенням або перепрофілюванням культових споруд, боротьбою з релігійними обрядами та практиками (паломництвом, релігійними святкуваннями) і паралельно заміщенням їх радянською обрядовістю й святкуваннями; зняттям з реєстрації релігійних громад та переслідуванням віруючих різних релігійних деномінацій, обмеженням та порушенням їхніх громадянських прав; максимальним унеможливленням релігійної освіти та формуванням негативного або карикатурного іміджу служителів культу [8, с. 295].

Ми, зважаючи на обмеження формату статті, пунктирно окреслили історичне тло, задля предметного переходу до висвітлення

кейсів священнослужителів Вінницької області на межі 1950-х-1960-х рр., тобто піку «хрущовської відлиги», на яку, як це не парадоксально, припав і пік антирадянської релігійно-церковної кампанії. Роки перебування при владі М. Хрущова, у релігійно-церковній сфері Вінниччини також позначилися антирелігійною риторикою та відповідними діями з боку владних структур. Храмова архітектура, яку силоміць відбирали у віруючих, зазнавала руйнацій та перепрофілювань під клуби й зерносховища тощо. Така доля спіткала церкви в селах Медівка, Хмелівка, Ново-Животів, Бугаївка, Животівка Оратівського району та с. Потоки Немирівського району Вінницької області [6, с. 266]. За офіційною статистикою, у Вінницькій області станом на 1 січня 1961 р. було зареєстровано, окрім організацій РПЦ, 18 громад римо-католиків, 13 старообрядців, 65 євангельських християн-баптистів (ЄХБ), 24 адвентистів сьомого дня (АСД), 3 іудеїв (всього – 123). Це – один із найвищих показників по УРСР (більше – у Закарпатській та Рівненській областях) [9, с. 160]. Також не припинялася боротьба радянської влади проти протестантських організацій та їхніх очільників. У Вінницькій області у 1962 р. за релігійну діяльність були порушені кримінальні справи проти п'ятидесятників Гуленка П., Мельника І., Поважнюка Д., Осколуна М. Їх засудили за статтю 209 КК УРСР («Посягання на особу та права громадян під приводом виконання релігійних обрядів чи іншим приводом») [10] терміном від 3 до 5 років позбавлення волі. Але навіть такі заходи не змусили їх відмовитися від своїх релігійних переконань [3, с. 521].

Окрім арештів та ув'язнень священнослужителів різних конфесій, практикувався економічний визиск. Насамперед це непомірно високі податки (за земельні ділянки, будинки, навіть утримання тварин) та відсутність зарплатні за священницьку роботу. За найменше порушення тогочасного податкового законодавства та навіть «бесіди на релігійну тематику» священнослужителів знімали з обліку, тобто, вони фактично перетворювалися на маргіналів поза законом. Наприклад, уповноважений Ради у справах релігійних культів Вінницької області зняв за такі «гріхи» з реєстрації кількох пресвітерів у Гайсинському районі. А у березні 1957 р. зафіксований випадок, коли сільське радянське керівництво с. Заливанщина Калинівського району увірвалися до молитовного будинку євангельських християн-баптистів і спалили тексти Святого Письма, попередньо грубо зірвавши їх зі стіни [3, с. 530, 532].

На кінець 1950-х рр. було майже на 60% ліквідовано юдейську релігійну мережу в УРСР. У Чернігівській, Житомирській, Вінницькій, Полтавській, Чернівецьких областях скорочення юдейських громад було найбільш масовим. За найменші «провини» знімали з реєстрації рабинів. Закрили у 1960-му р. синагогу у Ямполі, боцімто через відсутність віруючих (яких насправді нараховувалося понад 700 осіб). Наступного року так само вчинили із синагогою у Жмеринці [3, с. 590-591].

Зачепили репресивні заходи влади й римо-католиків. Значна частина римо-католицьких священнослужителів перебувала в ув'язненні ще з часів сталінських репресій. На середину 1950-х рр., коли багато хто з них вже відбув термін ув'язнення, повинні були по поверненню, згідно з радянським законодавством, зареєструватися при костьолах (якщо отримали паспорт та прописку за місцем проживання). Однак на практиці ці всі вимоги часто не виконувалися, тому священнослужителі позбувалися права на свою професійну діяльність. Одним з результатів такої політики стала репатріація римо-католицького священництва до Польщі протягом 1957-1959 рр. Ті, що уникали такої участі, продовжували нелегально виконувати свою роботу. Однак невдовзі знову були заарештовані, ув'язнені і з часом депортовані до Польщі. Так сталося, зокрема, з капуцином О. Вільком з м. Бар. Його звинуватили у прилученні до релігії дітей [3, с. 630].

Не оминали репресивні заходи й священнослужителів РПЦ. У цьому контексті згадаємо архієпископа Симона (Івановського). Вінницька єпархія була заснована 7 вересня 1933 р. Її першим архієреєм був Олександр (Петровський), життя якого обірвалося за кілька років у Холодногорській в'язниці. З березня 1937 р. єпархією керував архієпископ Інокентій (Тихонов), який до того вже встиг побувати в ув'язненні та засланні. Але у жовтні того ж року його заарештували, а у листопаді – розстріляли у Вінниці. За період нацистської окупації Вінницьку кафедру очолював єпископ Євлогій (Мавровський). Станом на березень 1944 р. Вінницька єпархія мала 839 громад, 4 жіночі монастирі, 405 священнослужителя. Протягом травня 1945 – січня 1946 р. керівництвом кафедри опікувався єпископ Варлаам (Борисевич). Храми, повернені в роки радянсько-німецької війни, з березня 1944 р. знову почали відбирати та перепрофільовувати. У 1961 р. кількість парафій скоротилася з 513 до 425; ще за рік – до 384. Душпастирські обов'язки протягом 1955-1961 рр. виконував Симон (Івановський), який протягом 1947-1955 рр. відбував ув'язнення в сталінських таборах. Діяльність Симона

(Івановського) у роки нацистської окупації ми залишаємо за рамками нашої розвідки. Дозволимо собі послатися на дослідника його життя й діяльності, історика В. Борщевича: «<...> Він негативно ставився до українських національно-церковних прагнень і виразно демонстрував цю позицію. <...> У роки нацистської окупації він склав кістяк Автономної церкви і згодом очолив одну з найбільших її єпархій. <...> Саме за діяльність в роки окупації сталінський режим ув'язнив єпископа на вісім років концентраційних таборів. За опозицію радянській церковній політиці Симона (Івановського) звільнено за штат» [11, с. 56-57]. Попри розгул хрущовської антирелігійної кампанії, Симон (Івановський) висловив незгоду з реформою парафіяльного устрою, якою держава перетворювала душпастиря на просто найманого працівника. В. Фуров, який обіймав посаду заступника уповноваженого в справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР, за таке нахабство вимагав звільнення Симона (Івановського). Тому 14 серпня 1961 р. Його відправили на пенсію [11, с. 56]. У 1962 р. був закритий кафедральний Спасо-Преображенський собор, проти чого виступав владику [12]. 1 лютого 1966 р. Симон (Івановський) помер.

На думку радянських спецслужб, релігійно-церковна ситуація у Вінницькій області, вимагала негайно вирішення, оскільки, за радянськими мірками, кількість різноманітних релігійних деномінацій, була вкрай небезпечною та зловорожою для країни рад. Особливе занепокоєння викликала римо-католицька конфесія, з огляду на авторитет Католицької Церкви у світі. На Вінниччині у 1959 р. було біля 30 тисяч віруючих римо-католиків, 15 костелів, 3 каплиці. Влада переслідувала ксьондзів. Два з них не витримали тиску та переїхали до Польщі. Ще у березні 1953 р. була низка арештів іудейських духовних осіб, однак, «добути» з них «докази» кримінальних злочинів не вдалося. Як «антирадянщина» кваліфікувалася й діяльність протестантів різних деномінацій. Їх очільників також масово арештовували та ув'язнювали протягом лютого-березня 1953 р. Попри арешти й ув'язнення, протягом 1950-х рр. у Вінницькій області спостерігалася активізація релігійно-церковного життя. Про що було й зазначено у доповідній записці відповідних державних органів у 1957 р. Задля «покращення ситуації» радянські органи влади ухвалили низку відповідних документів: у листопаді 1959 р. ЦК КПРС було ухвалено постанову «Про заходи припинення паломництва до так званих святих місць»; у січні 1960-го р. – постанова «Про заходи з ліквідації порушень духовенством радянського законодавства про культу»; 16 березня 1960-го р. – постанова «Про посилення контролю

за виконанням законодавства про культури», «Інструкція щодо перевірки дотримання законодавства».

Задля виконання вимог радянські органи влади не цуралися будь-яких методів та засобів, що дало свої результати: у Бершадському районі протягом 1960-1962 рр. релігійні громади були позбавлені 10 приміщень, громади зняті з реєстрації, до закриття готували ще 7 церков; Уланівський район – закрито 5 церков; Хмільницький район – з 19 православних будівель, 1 костелу, 1 католицької каплиці – до серпня 1962 р. було закрито 3 церкви, чекали на закриття костелів у Хмільнику та с. Дирижанівка, православних церков у низці сіл району; Чернівецький район – знято з реєстрації 5 православних, 2 старообрядницькі, по одній католицькій та іудейській громаді; у с. Ялтушків Барського району – зруйноване цілюще джерело, що було місцем паломництва віруючих; 1959 р. – ліквідація Барського жіночого монастиря; масове звільнення протестантів з роботи за релігійні переконання; 1957 р. – арешт П. Ростоцького, очільника нелегальної протестантської громади Джуринського району; жовтень 1958 р. – арешт очільника громади п'ятидесятників Івана Кушніра та ще кількох віруючих с. Бабинці Чернівецького району; арештовували очільників баптистських громад Вінниці Огородника С., Гончарова О., Тисячука О., Машницького І. [13, с. 72-76].

Загалом, радянська антирелігійна кампанія відзначилася активним застосуванням усіх можливих заходів задля виконання «планів атеїстичної політики партії»: відмова у повторній реєстрації священнослужителя після попереднього зняття з неї; після смерті священнослужителя не призначали на його місце нового; прив'язка священнослужителя лише до його конкретної громади, без можливості задовольняти потреби віруючих інших громад, позбавлених духівника. Арешти та ув'язнення не були рідкістю, особливо стосовно очільників протестантських спільнот. Морально-психологічний та економічний тиск на духівництво також стали складовою каральних механізмів радянської влади в роки хрущовської антирелігійної кампанії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бажан О., Данилюк Ю. Випробування вірою: боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950–1980-х рр. Київ [б.в.], 2000. 329 с.
2. Веденєєв Д. Політика радянської держави із знищення православних храмів в Україні: механізм та духовно-культурні наслідки (1920-ті – 1965 рр.) //

- Культура і сучасність, 2019, № 2, с. 3-10. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-0285.2.2019.190152> URL: <https://journals.uran.ua/kis/article/view/190152>
3. Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс. Київ: Світогляд, 2005. 741 с.
  4. Шліхта Н. Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х - початок 1970-х рр. Київ: Акта, 2011. 465 с.
  5. Зінько Ю., Науменко В. Релігія та церква на Вінниччині у 1950-1960-х рр.: історіографічний аспект // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія, 2013, випуск 21, с. 272-277.
  6. Романюк І., Зінько Ю. Ставлення держави до церкви на селі в 50-ті – середині 60-х ХХ ст. // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика, 2009, № 15, с. 261-275.
  7. Меркатун І. Антирелігійна кампанія 50-60-х років на Україні // Український історичний журнал, 1991, № 10, с. 70-76.
  8. Тевікова О. Форми та методи антирелігійної боротьби влади в Україні (1953–1964 рр.) // Вісник Київського міжнародного університету. Серія «Міжнародні відносини», 2009, випуск 8, с. 292-311.
  9. Бондарчук П., Даниленко В. Особливості релігійної ситуації в УРСР (середина 1950-х – перша половина 1960-х років) // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Історичні науки, 2013, випуск 3.34, с. 158-171.
  10. Стаття 209 КК УРСР – «Посягання на особу та права громадян під приводом виконання релігійних обрядів чи іншим приводом». Глосарій / Віртуальний музей «Дисидентський рух в Україні», 6 листопада 2006. URL: <https://museum.khpg.org/1162804123>
  11. Борщевич В. Архієпископ Чернігівський Автономної Церкви Симон (Івановський) в житті і праці // Сіверянський літопис, 2009, № 4, с. 52-58.
  12. Шостацький С. Історія єпархії / Вінницько-Барська єпархія Української Православної Церкви (Православна Церква України), 2008. URL: <https://orthodox.vinnica.ua/istoriya-ueparkhiyi>
  13. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Вінницька область. Книга перша. Гол. ред. Гамрецький І. Гол. упоряд. Лациба В. Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. 908 с.